



Östra Tollstad kyrka

Svenska kyrkan 
LINKÖPINGS STIFT

Foto: Gunnar Nordanskog
Grafisk form & produktion: Pernilla Stridh
Tryck: LTAB, Linköping
ISBN: 978 91 7962 171 6

© 2018 Linköpings stifts kyrkoberivningskommitté
www.svenskakyrkan.se

Östra Tollstad kyrka

Anita Löfgren Ek

Med inledning av Mikael Eriksson

Linköpings stifts kyrkor

Korta vägledningar utgivna av Linköpings stifts kyrkobeskrivningskommitté: Lennart Arfwidsson, Jan Eriksson, Mikael Eriksson, Robin Gullbrandsson, Anita Löfgren Ek, Gunnar Nordanskog, Eva Nyström Tagesson och Mattias Sörensen.

Östra Tollstad kyrka hör till Östra Tollstads församling
i Folkungabygdens pastorat.

Välkommen till Östra Tollstad kyrka!

Av Mikael Eriksson

”I begynnelsen fanns Ordet, och Ordet fanns hos Gud, och Ordet var Gud ... Han kom till det som var hans, och hans egna tog inte emot honom. Men åt dem som tog emot honom gav han rätten att bli Guds barn.” *Joh 1:1-12.*

I vissa livsavgörande frågor är det ingen skillnad på människor nu och då. Få platser har förmågan att fånga upp livets olika skiftningar och vara oförändrade genom århundradena. Men kyrkan är en sådan plats. Den är platsen för livet som det manifesteras inför Guds ansikte. Här har människor sökt Gud och Guds välsignelse i livets alla skeden. Här har män och kvinnor döpts – en rit för att förstärka livets födelse, konfirmerats – en rit för att bli vuxen, blivit vigda – en rit för att markera skapandet av familjen, och begravts – en rit för att markera livets slut och vårt återvändande hem till Gud.

Kyrkorummet gestaltar allt detta med sina bilder och föremål. En del föremål har användningsområden bundna i svunna tider och andra används fortfarande även om mycket av symboliken har blivit dold.

Församlingen är en bild för gemenskapen i bygden, för trygghet, hopp och framtidstro. I skrivande stund är Östra Tollstad ännu en egen församling och kyrkan en viktig del i bygdens liv, som fortsatt engagerar.





Östra Tollstad kyrka

Av Anita Löfgren Ek

Östra Tollstad socken ligger i övergångsbygden mellan östgötaslätten och den södra skogsbygden. Kyrkan ligger i socknens norra del, cirka 400 meter från Klockaregårdens gravfält. På gravfältet har man begravt sina anhöriga under mer än 1 000 år,

från tiden före Kristi födelse fram till vikingatidens slut och kristendomens införande. Det sätter fart på fantasin att det förhistoriska gravfältet, ett av Östergötlands största, och den kristna kyrkogården ligger så nära varandra.

Gamla kyrkan, riven 1885. Avbildning
i "Märkligare svenska kyrkor" 1872-1874.



Den gamla kyrkan

Under 1100-talet eller tidigt 1200-tal uppfördes en stenkyrka i det som blev Östra Tollstad socken. Flera avbildningar från 1800-talet finns bevarade, så vi vet hur kyrkan såg ut då. Kyrkan hade en typisk tidigmedeltida grundplan med långhus och ett lägre, indraget kor med absid. Norr om koret låg sakristian. Vill man få en uppfattning om kyrkans storlek, kan man besöka Väversunda kyrka vid Tåkern. Långhuset var välvt med ett stjärnvalv och koret var kryssvälvt. På korets södra sida fanns en smal portal. Det är inte känt när tornet i väster uppfördes men 1679 gjorde "Daniel i Mogestad" den västra kyrkporten. Det är troligt att det innebar att en ursprunglig ingång

i söder till långhuset ersattes med en ingång genom tornet.

På 1730-talet byggdes kyrkan till med en timrad korsarm mot norr som i räkenskaperna kallas för "Nykiörkan". Flera förändringar gjordes i kyrkan på 1700-talet, bland annat bekostade prästen Jonas Montelin draperimålningar i koret. Det var ett omtyckt sätt att dekorera kyrkorum i Östergötland vid den här tiden och det finns välbevarade draperimålningar i exempelvis Kättilstad och Ulrika. År 1783 byggdes en ny läktare i Nykyrkan och i samband med detta flyttades altaret till stenkyrkans södra vägg för att besökarna som satt i Nykyrkan skulle kunna se prästen.

Nya kyrkan vid slutet av 1800-talet innan trädkransen hunnit växa upp och skymma sikten. Foto i privat ägo.



Ungefär hundra år senare ritade östgötakonstnären Johan Krouthén av korets interiör. I öster, där altaret står i de flesta kyrkor, finns det bänkar för församlingen. Altare, altarring och altartavla finns istället utmed södra väggen. Även predikstolen är placerad här. På en trabes, tvärbjälke i öppningen till koret, står det stora triumfkrucifixet från 1300-talet. Det hade kompletterats på 1700-talet med den sörjande Maria och Johannes vid korsets fot. De båda gestalterna var enkelt gjorda av figursågade brädor.

Den gamla kyrkan blev en av de sista att rivas i Östergötland i den mer än hundraåriga vågen av rivningar av

medeltida kyrkor för att ge plats åt större och ljusare kyrkor.

Den nya kyrkan

Redan 1769 ansåg dåvarande kyrkoherden i Östra Tollstad att kyrkan var så dålig att man istället borde bygga en gemensam kyrka med Sya församling. Knappt hundra år senare tog kyrkoherde Arosenius åter upp frågan om en ny kyrka och 1852 beslutade ett oenigt möte med de båda församlingarna att en ny, gemensam kyrka skulle byggas. Beslutet överklagades från båda församlingarna och några år senare var en sammanslagning inte längre aktuell. Diskussionerna om en ny kyrka i Östra

Tollstad fortsatte dock, framför allt om var den skulle uppföras. I juli 1884 enades man slutligen om en plats cirka 250 meter sydväst om kyrkogården. Ritningarna till en ny kyrka utfördes av arkitekt Fredrik Reinhold Ekberg och godkändes år 1884. De tidigaste ritningarna till Östra Tollstad kyrka visar en nygotisk katedral med tegelfasader och sakristia bakom koret. Det blev istället en kyrka uppförd av gråsten med putsade fasader. Av okänd anledning verkar kyrkan ha spegelvänts om man jämför ritning och verklighet. Det kan ha berott på det slutliga valet av plats. Kyrkan byggdes 1885–1886 och då revs även den medeltida kyrkan, som visade sig vara i mycket bättre skick än vad som hade sagts. Det finns tre bevarade barnteckningar som visar den medeltida kyrkan. På en av dem har E.D. (Emmerik Danielsson från Mogestad) skrivit: ”Ö. TOLLSTAD KYRKA. Nedrifven på våren år 1885.” Troligen hade eleverna i kyrkskolan fått i uppgift att rita av kyrkan innan den revs.

Den nuvarande kyrkan ligger närmast i nord/sydlig riktning med koret i söder istället för det brukliga som är att koret ligger i öster. Kyrkans planlösning är ett långhus med kor av samma bredd och en femsidig korabsid. Ett torn står i norr och på korets västra sida ligger sakristian med separat ingång utifrån. Arkitekturen är nygotisk med strävpelare, spets-

bågiga fönsteröppningar och portaler samt friser under takfoten och torn-taket. Huvudingången är via tornet. En portal finns även i öster, men den är igensatt sedan 1958.

Stora delar av kyrkans inredning är från 1880-talet, men färgsättningen har förändrats på ett märkbart sätt. Från att ha varit en rätt mörk kyrka, mer i enlighet med nygotikens medeltidsideal, är det i dag ett ljust kyrkorum i brutet vitt och grått med förgyllda detaljer.

1927 upprättade arkitekt Erik Fant ett program för restaurering av kyrkan och 1928 var åtgärderna genomförda. I kyrkorummet innebar restaureringen att Pehr Hörbergs altartavla flyttades från sin plats över dörren till sakristian och sattes in i altaruppsatsen. Vägg och tak under orgelläktaren kläddes över med plywood, glasrutorna i dörarna till vapenhuset sattes igen och bänkarnas ryggar gjordes hela. I övrigt bestod förändringarna till stor del i en ny färgsättning i ljusare toner.

Mellan åren 1956 och 1958 genomfördes en del större förändringar under ledning av arkitekten och professorn Erik Lundberg. Kyrkorummet präglas fortfarande idag av dessa förändringar. Erik Lundberg var ledande när det gällde restaureringar och förändringar i kyrkor vid mitten av 1900-talet. Nu tillkom de stora läktarunderbyggnad-

derna. Ombyggnad skedde även i sakristian där trappan till predikstolen togs bort och ersattes med ett inbyggt skåp. Väggar och dörrar kläddes med panel och färgsattes på samma sätt som läktarunderbyggnaden. Ny armatur tillverkades till en del utrymmen. I kyrkorummet lades golvet till stora delar om och bänksitsarna breddades. Tvärgångar togs bort och den östra ingången sattes igen med en panelvägg. 1600-talets predikstol placerades invid den före detta ingången.

Läktarens mittparti breddades med två sektioner. Erik Lundberg ritade ett nytt fristående altare och förändring av altarringen. Den ursprungliga altarfronten sattes som en dekorativ panel under altartavlan. Interiören ommålades totalt.

Det senmedeltida altarskåpets mittparti (corpus) med jungfru Marie himmelfärd som huvudmotiv, samt bland andra helgonen S:t Olof, S:t Erik och den Heliga Birgitta. Skåpet är troligen av svensk tillverkning.
Foto: Mikael Eriksson.



Gamla kyrkans
predikstol,
tillverkad 1682



Inventarier

När den nya kyrkan byggdes ville man tydligen ha det mesta nytt och inte ta med sig så många inventarier från gamla kyrkan. Det var säkert många sockenbor som inte tyckte om detta, som hade speciella bindningar till exempelvis det stora triumfkrucifixet, altarskåpet eller predikstolens figurer. Byggekommittén insåg att det kunde finnas kulturhistoriska värden i en del föremål. De skrev ett brev till Anton Ridderstad vid Östgötha Museum och bad honom komma till Östra Tollstad för att bestämma vad som ”kan och får försäljas eller icke samt bestämma priset för det försäljbara”. Kyrkostämman hade dessutom beslutat att vad som inte kunde försäljas skulle överlämnas till museet. Av den anledningen finns flera av den gamla kyrkans inventarier i dag i Östergötlands museums samlingar,

men altarskåpet och predikstolen har kommit tillbaka till kyrkan.

Kyrkans äldsta föremål är ett processions- eller altarkrucifix som i dag hänger i ett av rummen under läkaren. Korset är sentida men Kristusgestalten är från 1300-talet.

Altarskåpet är förmodligen ett svenskt arbete från sent 1400-tal. Huvudmotivet är Jungfru Marie himmelsfärd. Maria finns med i ytterligare två framställningar. Dels finns det en grupp med Maria, hennes mor Anna och Jesusbarnet. Det var ett omtyckt motiv under framför allt 1400-talet och kallas *Anna själv tredje*, där Maria avbildas som barn, trots att hennes egen son, Jesus, också ingår i gruppen. En central framställning visar Kristus på korset med Maria och aposteln Johannes vid

korsets fot, en så kallad kalvariegrupp. Det som är lite speciellt med *kalvariegruppen* i just det här altarskåpet är att Kristusgestalten är försilvrad, men genom oxidation har silvret svartnat. Förutom apostlarna finns även den Heliga Birgitta och norske S:t Olof och svenske S:t Erik avbildade.

I kyrkans räkenskaper finns en anteckning från 1697: *"Til mäster Hindrich Werner för altartaflans reformation utegifvit 150 daler"*. Det är bara 90 daler mindre än församlingen fick betala 15 år tidigare för sin predikstol, färdigmålad och klar. Troligen hade Werner gjort mer än bara några mindre reparationer. Skåpet stod på altaret i gamla kyrkan fram till 1813 då Pehr Hörbergs altartavla ersatte skåpet. Då delades altarskåpet i två delar och sattes upp på östra och västra sidan i den gamla kyrkans tillbyggnad. När gamla kyrkan revs 1885 kom skåpet till Östergötlands museum, men är sedan 1983 tillbaka som deposition.

Förutom den nygotiskt utformade predikstolen från kyrkans byggtid, står den gamla kyrkans predikstol som ett museiföremål innanför den igensatta östra ingången. Predikstolen i barockstil tillverkades av bildhuggaren Petter Bengtsson Holm 1682. På predikstolen står den gamla klockan, skänkt 1836 och på väggen sitter en nummertavla från gamla kyrkan, skänkt 1783. Predikstolens korg är

indelad i fyra fält och till trappan hör ytterligare två fält. De avgränsas av kolonner och i fältens nischer står namngivna skulpturer som föreställer Kristus omgiven av Andreas, Johannes och Petrus och i trappfälten framställs Philippus och Jacob. Dekoren utgörs i övrigt av änglahuvuden och korgen avslutas nertill med broskornamentik. Predikstolens ljudtak saknas, men den tidigare nämnda teckningen av Johan Krouthén visar att även det kröntes av broskornamentik.

Altartavlan målades av Pehr Hörberg och skänktes 1813 till församlingen av handelsmannen Anders Hallén i Linköping, som var bördig från torpet Harberget i Östra Tollstad. Pehr Hörberg var en flitigt anlitad kyrkomålare i Östergötland och har gjort ett stort antal altartavlor. Den i Östra Tollstad föreställer Kristi födelse och samma motiv och komposition använde sig Hörberg av året därpå till altartavlan i Skärstad kyrka i Småland. Sedan 1820 finns den i Kisa kyrka.

Till kyrkans nattvardssilver hör två kalkar. Den äldre köptes in 1888 från guldsmeden Samuel Pettersson i Linköping. År 1990 skänkte församlingens syföreningar en ny kalk, med en trattformad cuppa med rak kant. Kalken är tillverkad av Folke Johanssons ateljé i Mjölby. Det finns två paténer. En skänktes tillsammans med en senare försvunnen kalk till kyrkan



Altardukens spets "Mogna ax", knypplad av Hilda Nilsson och skänkt 1958.

Detalj av den svarta mässhaken från 1829



Nattvardskärlen, från vänster en vinkanna från 1680, oblatask skänkt 1811, kalk från 1888, patén från 1670 (förstorad på 1700-talet), och vinkanna skänkt 1856.



Dopplatsen med dopfunt från 1948.



Brukronan tillverkad av Samuel Pettersson 1888 ersatte en större brukrona från 1500-talet.

1670 och förstorades på 1700-talet. Den yngre patänen köptes 1962 från hovjuvelerare Sam Pettersson AB i Linköping. En äldre, rak vinkanna har en tydlig inskription under foten som talar om att den är ”GORD I STÅCKHOLM 1680. FÖRGYLD I LINKÖPING 1764 AF RÅDMAN NILS DAHL”. En yngre vinkanna har en buktig form och är rikt graverad med akantusblad, kors, lagtavlor och en kalk. Det välvda locket kröns av ett lamm och bibeln. Inskriptionen berättar att kannan skänktes till kyrkan år 1856. Den cylindriska oblatasken av silver skänktes 1811 av rusthållaren Sven Larsson och hans hustru Anna Stina Simeonsdotter.

År 1888 köpte församlingen en nattvardskalk från guldsmeden Samuel Pettersson i Linköping. När denne dog i början av 1900-talet efterlämnade han en förteckning över de föremål som var i hans ägo. Där framgår det att han hade fyndat i Östra Tollstad när han bytte in den gamla brudkronan som vägde 956 gram, medan den nya brudkronan som fick ersätta den stora 1500-talskronan endast väger 235 gram. Tyvärr är det inte känt vad som hände med den gamla kronan.

Samtliga sex ljuskronor är tillverkade och skänkta på 1940- och 1950-talen.

Dopfunten köptes in 1948 med medel från brudronekassan. Det saknas upp-

gifter om någon äldre dopfunten, men församlingen har haft en dopskål av tenn, som köptes in för kyrkans egna medel 1723.

Orgeln är tillverkad av Carl Elfström i Ljungby, Småland, 1886.

Av kyrkans äldre textilier kan två mässhakar av sammet nämnas: en röd som köptes in 1716 och har en relativt enkel utformning med guldgaloner och ett kors på bakstycket samt en svart mässhake med svängt framstycke. Den är rikligt försedd med silveraloner. På bakstycket finns ett kors med törnekrona samt årtalet 1829 och på framstycket en strålkran med gudsnamnet på hebreiska. Det finns tre mässhakar från 1900-talet. Från Licium kommer en mässhake i vitt siden, märkt E.P. 1953. En blålila mässhake i sammet är framställd hos Libreria i Stockholm och en grön mässhake i ylle kommer från Hemslöjdens konstateljé i Linköping.

Kyrkan har två kalkkläden i siden, ett vitt och ett svart, båda med silverbroderier. Det vita klädet är märkt ”ERIANA LOVISA VON EHRENHEIM 1791” och det svarta klädet är broderat av Elin, Hilda och Anna Arosenius 1847.

Till kyrkans textilier hör altarduken i linne vars spets, Mogna ax, är knypplad av Hilda Nilsson i Gräskulla. Altarduken skänktes 1958 och var avsedd för

det nya altaret som Erik Lundberg ritat. Eftersom det inte finns något antependium till altaret framträder altarspetsen extra mycket här. Framför altaret ligger den färgstämda kormattan skänkt 1958 av de kyrkliga syförningarna. Mattan är komponerad av Barbro Nilsson och tillverkad vid Märta Måås-Fjätterströms verkstad i Båstad där hon var konstnärlig ledare.

I vapenhuset står en kyrkkista tillverkad av en enda ekstock och med kraftiga järnbeslag.

Den Wernerska verkstaden i Mathem

Den Wernerska verkstaden används i det här fallet som ett nutida och samlande begrepp för fem stycken bildhuggare. Alla var under kortare eller längre perioder bosatta i byn Mathem, några kilometer söder om Östra Tollstad kyrka. Verkstaden startades av Johan Werner d ä. Han var född kring år 1600 i Jägerndorf i dåvarande Tyskland, nu i Tjeckien. År 1619–20 var han skriven i Vadstena där han gifte sig. Det första skriftliga belägget för att familjen bor i Mathem är från 1635. Från 1637 och fram till sin död 1656 var han Per Brahe d y:s hofconterfejare (hovmålare) och vistades stora delar av året i Gränna, som var del av Per Brahe d y:s grevskap. Sonen, Johan Werner d y efter-

trädde sin far i grevens tjänst och blev byggnadsborgmästare i Gränna. Eftersom far och son hade större delen av sin verksamhet runt Gränna/Visingsö finns enbart ett fåtal inventarier i de östgötska kyrkorna av deras tillverkning. Både Johan Werner d y och hans bror Henrik Werner växte troligen upp i Östra Tollstad. Den senare var inskriven som elev vid Braheskolan på Visingsö som Henrik Johannis Tolstadius. Av Henrik Werners produktion finns en hel del bevarat i Östergötland, antingen i kyrkorumen eller på tornvindarna, bland annat dopfuntar i Normlösa och Vikingstad och predikstolar i Sya och Nykil. Han gjorde även ett antal begravningsvapen som är uppsatta i Linköpings domkyrka, Rök, och Västra Harg, där han även bosatte sig. Den fjärde medlemmen i ”verkstaden” är Petter Bengtsson Holm, som var gift med Johan Werner d ä:s dotter Elisabeth. De bodde kvar i Mathem och ligger begravda på Östra Tollstads kyrkogård. Förutom predikstolen i Östra Tollstad, har han bland annat gjort predikstolar till Sjögestad och Västra Tollstad. Han verkar ha arbetat en del tillsammans med sin svåger Henrik och det kan vara svårt att avgöra vem som har gjort vad. Slutligen var även Erik Bengtsson Holm bildhuggare. Han hade gått i lära hos Johan Werner d ä och var gift med dennes dotter Maria. Han är inte känd för något självständigt arbete, men kan mycket väl ha hjälpt de andra och

var troligtvis den som fick ansvaret för gården i Mathem. Gården gick under namnet Tyskegården. Kanske berodde det på Johan Werner d ä:s ursprung.

Kyrkogården

Kyrkogården har vuxit fram runt den medeltida kyrkan och även efter att den nya kyrkan uppförts på en annan plats, var det här man fortsatte att begrava. Det enda som minner om den gamla kyrkan är en minnessten mitt på kyrkogården. Huvudgrindarna i söder är smidda järngrindar med angivet årtal "1823" och initialerna ACS och GE. Huvudfinansiär av grindarna var Adam CarlsSon och smeden hette Gustaf Esping. Esping var född i Östra Tollstad men bodde som vuxen mestadels i Sjögestad socken. Han har tillverkat grindar till flera kyrkogårdar.

På kyrkogården vilar generationer av Tollstadbor, men även en världsmedborgare med rötter i socknen, etnografen Bengt Danielsson. Han deltog 1947 i norrmannen Thor Heyerdahls expedition Kon-Tiki då sex man seglade på en flotte från Peru till Polyne-sien. Det blev mycket uppmärksammat på sin tid. Bengt Danielssons far växte upp på en gård i Östra Tollstad. Själv bodde han aldrig här utan i bland annat Kolmården, Stockholm och framför allt på Tahiti.



Grinden till den gamla kyrkvägen väster om kyrkan. Foto: Mikael Eriksson

Källor

Ek, Per-Arne, med bidrag av Danielsson, Jan. *Östra Tollstad. Kyrkan och allmogen under 1000 år*. Östra Tollstad 2007.

Karlsson, Lennart. Träskulpturen. Ingår i *Signums svenska konsthistoria*. Den gotiska konsten. Lund 1996.

Östergötlands museum. *Kulturbistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i Linköpings stift 2005. Östra Tollstad kyrka*.

Östergötlands museums topografiska arkiv.
<http://medeltidbild.historiska.se/medeltidbild/>

The image shows the interior of a church, specifically the chancel area. At the front, there is an altar with a red cloth, a golden chalice, and several lit candles. Above the altar is a large, ornate Gothic archway containing a painting of a religious scene. The archway is flanked by two tall, narrow Gothic windows with multiple panes. The ceiling is a high, vaulted dome with a decorative wooden structure. In the foreground, there is a white, curved balustrade with golden balusters. A large, red and white patterned rug covers the floor in front of the altar.

Östra Tollstad kyrka

Svenska kyrkan 
LINKÖPINGS STIFT